

Epíleg

DOI: 10.2436/15.3000.01.12

Ciències socials i immunologia biopolítica als països de parla catalana

L'objectiu principal de la recerca que ha motivat aquest informe ha estat copsar l'impacte social de la COVID-19, fer-ho des de les diferents disciplines que aplega la Secció de Filosofia i Ciències Socials (SFCS) de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), i abastar en aquesta anàlisi multidisciplinària els territoris de parla catalana. Malgrat l'ambició inicial, mai no s'ha pretès cobrir exhaustivament ni totes les mirades disciplinàries —amb mancances notables com les de la filosofia o les ciències polítiques—, ni tots els possibles reptes plantejats per la pandèmia —per exemple, el fenomen del negacionisme o l'impacte sobre l'activitat i l'ús del temps—, ni una comparativa sistemàtica entre els territoris. El punt de partida era la idea dinàmica que l'impacte anava canviant amb el transcurs del temps, de manera similar a una mutació com a alteració permanent aplicada no al virus, sinó a estructures i dinàmiques fonamentals per a la societat, com a efecte de la pandèmia. De manera que, així que se succeïen les diferents onades al món i als territoris de parla catalana, la nostra percepció i comprensió científica de la pandèmia es modificava, però també els dispositius de seguretat desplegats per limitar-la i finalment controlar-la —o, si ho preferiu en termes evolutius, adaptar-s'hi—, així com la reacció de la població. Defensàvem, en la proposta inicial, la singularitat de l'aportació de les ciències socials en l'aprehensió d'aquest caràcter mutable de la pandèmia i del seu impacte. Com també argumentàvem sobre els avantatges que ens podia proporcionar l'angle privilegiat d'un treball multidisciplinari, en el qual convergissin les disciplines representades a la SFCS de l'IEC. Per acabar, en un fenomen social com el xoc que ha representat la pandèmia que, com tots els altres, ha hagut de situar-se en la corda fluixa tibada entre allò global i allò local, defensàvem que l'anàlisi dels territoris de parla catalana ens havia d'aportar també un coneixement específic tant sobre la naturalesa dels efectes socials de la pandèmia com sobre la situació mateixa dels diferents territoris compresos.

Aquest epíleg no té la intenció de fer un resum de les diferents aportacions; no constitueix, doncs, unes conclusions que sintetitzen els principals resultats de l'informe, sinó que és una diagnosi a partir del creuament de les diferents mirades, en les quals ens replantegem les preguntes que provocaven aquesta recerca: en primer lloc, tornarem a l'escaquer biopolític, a fer una radiografia de les problemàtiques substancials que han emergit amb la crisi sanitària; en segon lloc, abordarem el tema central de la proposta, la idea de mutació, i, en tercer lloc, analitzarem l'impacte que aquesta ha tingut en les institucions, principalment l'Estat, i la reacció de la població, incloent-hi el «retorn a la normalitat», realitzant un exercici reflexiu que consideri també la petja que ha deixat en la recerca en ciències socials. Acabarem amb unes reflexions sobre allò que s'ha anomenat *catalanística*, derivat de la comparació dels territoris de parla catalana, i de la perspectiva multidisciplinària utilitzada en l'informe.

1. L'escaquer biopolític: governabilitat i excepcionalitat

En els divuit mesos que van des del març de 2020, moment en el qual es reconeix a Europa l'existència d'una pandèmia provocada pel virus SARS-CoV-2, responsable de la COVID-19, fins al setembre de 2021, data en la qual finalitza l'informe que aquí es presenta, als països de parla catalana situats en territori espanyol es van produir pel capbaix 24.000 defuncions imputables a la pandèmia, d'un total, aleshores, d'un poc més de quatre milions al món. Aquest fet inesperat, tot i que previsible —el que ens porta a pensar en un «cigne gris»—, s'ha caracteritzat pel seu abast global, i ha aconseguit afectar totes les estructures polítiques i socials de cadascun dels països del món, però també l'ordre d'una societat de mercat que, en el segle XXI, s'ha caracteritzat precisament per la seva globalització. El precedent històric de la grip de 1918 feia temps que havia estat oblidat fora dels cercles dedicats a l'epidemiologia, amb la falsa seguretat que donava als països desenvolupats saber que s'havia acomplert amb la «transició sanitària». Les malalties infeccioses, a mitjans del segle passat, havien quedat arraconades als països que se situaven en els marges del sistema capitalista. És per aquesta convicció que, malgrat les reiterades advertències sobre el risc de l'impacte d'una malaltia infecciosa en un horitzó molt proper, i específicament de la família dels coronavirus —després dels episodis de grip aviària de 2004 i 2006—, la pandèmia els va enxampar a tots per sorpresa. De res no van servir els informes produïts per l'Organització Mundial de la Salut, amb el suport d'institucions internacionals com, per exemple, el Banc Mundial —que esbossen un govern global—: l'esclat va agafar aquestes institucions tan desprevingudes com els estats. En el cas dels països occidentals i de la Unió Europea (UE), fins i tot quan la pandèmia feia mesos que ja s'havia estès a la Xina.

L'emergència sanitària, en termes de governabilitat, es va situar clarament al tauler de la biopolítica, per la mateixa naturalesa pandèmica de la crisi i els efectes sobre la mortalitat, que activava els dispositius de seguretat de l'Estat amb l'objectiu de protegir la vida dels seus ciutadans. Queia de ple en la línia de la definició original de *biopolítica* que va enunciar en el seu moment Michel Foucault (2001a), com la manera de racionalitzar els problemes que sorgeixen de la pràctica governamental dels fenòmens propis d'un conjunt d'éssers vius constituïts en població. Emergència que posava en relleu l'excepcionalitat com a forma de govern, seguint la interpretació que a partir de Carl Schmitt ha popularitzat el filòsof Giorgio Agamben (1998), i que es traduïa en la pregunta crucial sobre «A qui salvar i a qui deixar morir?». Pregunta que ha planat per damunt de les decisions polítiques, i que va voler desplaçar la seva responsabilitat de la política a la medicina, formulada com a codi deontològic, en tot cas presentant-la com una «decisió dels experts». Més enllà de la temptació tecnocràtica al·ludida en l'apartat jurídic, actuava com a coartada d'una classe política preocupada per la pròpia imatge, per l'acceptació i legitimitat de les seves decisions.

Els eixos i moviments que travessen aquest escaquer biopolític han emergit de manera transversal en els diferents apartats recollits en l'informe. Heu pogut veure com el debat entre seguretat i llibertat —entesa aquesta darrera com a drets civils—, esdevenia l'objecte central de l'apartat de l'àrea jurídica. Però també la formulació dicotòmica de la falsa disjuntiva entre salut i economia ha estat un segon eix ineludible, que s'ha deixat sentir tant en les decisions sobre l'activitat econòmica de la població com en les relacions entre els estats i el tancament de fronteres —com s'ha pogut constatar al capítol sobre la regió transfronterera que uneix el Principat i la Catalunya del Nord, d'una banda, amb Andorra, de l'altra. Paradoxalment, l'estrès que vinculem a la dicotomia entre salut i economia pot entendre's com el resultat de l'augment de l'eficiència biopolítica de l'estat, com es desprendria de la comparació amb la pandèmia de

1918, efectuada en el capítol sobre l'impacte econòmic, amb el resultat d'un extraordinari augment del valor de la vida, correspost per la rapidesa en el descobriment de les vacunes i llur eficiència. Decisions que, per l'especial incidència de la pandèmia en els grups d'edat més grans —vegeu la secció demogràfica—, de bon començament va prendre la forma de la contraposició entre els interessos dels joves, avaluats com el futur i l'activitat (en què s'inclouen els infants en edat escolar i el dret a l'educació), i els interessos dels vells, que queien del cantó de la balança de la seguretat, entesa com el deure de preservar vides. El que, en termes generacionals, s'ha vehiculat popularment com un greuge més en la pugna que enfronta *baby-boomers* i *mil·lennistes*. L'encreuament d'aquests dos eixos, seguretat-llibertat i salut-economia, pivotava clarament al voltant del paper d'un estat posat en qüestió amb la globalització, precisament en la seva capacitat de garantir la protecció a la població que governa, d'una banda, i, de l'altra, per la pèrdua de confiança de la ciutadania —com s'expressava en l'apartat de comunicació—, el que significa ni més ni menys que la pèrdua del reconeixement de ser la font de producció social de «la veritat». Tornant a Michel Foucault (2001b), «L'Estat com a productor del discurs que institueix el que funciona com a veritable, distingint els enunciats que es consideren falsos dels veritables, i disposant dels mecanismes sancionadors, de les tècniques i procediments per a produir allò veritable, i l'estatut encarregat de decidir què és una cosa i l'altra». En termes de comunicació, la combinació d'aquesta més que comprensible pèrdua de confiança en un estat que ja no és capaç de produir veritat social, amb el desenvolupament de les noves tecnologies va donar via lliure a l'ascens del que coneixem com *postveritat*: l'expulsió de la veritat del camp polític, com ja ens havia previngut als anys setanta del segle passat Hannah Arendt (2017). És aquí on neix el vector de l'anomenada *infodèmia* que ha acompanyat la pandèmia de la COVID-19 i que s'ha traduït en la circulació de teories de la conspiració i en un trampolí per a l'impuls del negacionisme.

Però aquest encreuament no podria entendre's sense el tercer eix que ha emergit amb força en els diferents informes i que seria aquell que es mou en la línia de l'equitat i la desigualtat, sovintejat tant en el paper de la mateixa escola com a correctora o reproductora de la desigualtat, singularment en l'accés a les noves tecnologies, com a l'hora d'avaluar l'impacte en termes de classe social i de poblacions especialment vulnerables o vulnerabilitzades —per exemple, en l'anàlisi de la mobilitat i dels usuaris de transport públic, així com en la mateixa reacció dels moviments urbans activats per a combatre aquesta desigualtat. Aquest eix ens remetia forçosament a un sistema de producció responsable de la desigualtat i a la creació de població redundant, així com a les seves contradiccions. La contradicció entre creixement econòmic i medi ambient, en què podríem ubicar el naixement mateix de la pandèmia com a efecte d'una zoonosi. La contradicció entre producció i reproducció, que ens aboca a la consideració del gran elefant violeta que representen les desigualtats de gènere, és a dir, més enllà del sistema sanitari estrictament parlant, de la invisibilització i devaluació del treball de cura, majoritàriament assumit per les dones. La contradicció entre sistema econòmic i reproducció demogràfica —que es palesa sobretot en el descens de la fecunditat, però també en les migracions. Aquest eix ens encaminava a la comparació amb els efectes de la Gran Recessió de 2008, com a crisi sistèmica no només del capitalisme —en el sentit de la producció—, sinó més enllà, com a crisi de l'ordre la societat de mercat. Comparació en la qual l'eco de les retallades per la política d'austeritat aplicades al sector sanitari fa una dècada es deixava sentir ara en la mortalitat. Les desigualtats han acabat expressant-se en el llenguatge de la quarta revolució industrial, amb la digitalització de la nostra societat com a pedra de toc del discurs i la pràctica neoliberals. Però val més que no ens avancem. És hora de considerar els principals impactes de la COVID-19, que es poden besllumar a través de la lectura de l'informe.

2. Mutacions: acceleracions i parèntesis

Més que no pas grans fractures o la gènesi de fenòmens emergents —amb la prudència obligada en pronunciar-se sobre una pandèmia encara activa—, la COVID-19 sembla que se saldarà amb l'acceleració de tendències aparegudes anteriorment per a alguns fenòmens, o com un parèntesi conjuntural per a d'altres —que el temps anirà minimitzant, sense però que hagin transformat en substància les línies de força de l'evolució que podien detectar-se ja abans de la crisi sanitària i la seva amplificació sindèmica. Podríem dir que plou sobre mullat. Les grans tendències assenyalades en els diferents camps analitzats no són altres que les derivades de l'evolució del capitalisme contemporani, caracteritzat per la globalització —l'acceleració de fluxos de persones, mercaderies i informació d'abast mundial—, i les seves contradiccions ja esmentades, des de la que planteja la reproducció demogràfica respecte a la reproducció social, fins a l'articulació política i jurídica de les democràcies liberals, passant per la divisió entre públic i privat i la producció del bé comú. Tendències i contradiccions que, malgrat el seu caràcter i gènesi global, acaben manifestant-se localment. D'aquesta manera, la pandèmia hauria contribuït a fer aflorar la lògica interna del sistema, més que no pas a provocar una ruptura, tan anhelada que molt sovint adquiria trets messiànics, sigui en la seva forma utòpica, sigui en la distòpica. Recordem les promeses de refundació del capitalisme —que ja s'havien deixat sentir en la Gran Recessió de 2008, o el debat recurrent sobre la renda bàsica universal. Aquest efecte ha estat palès en els fenòmens demogràfics —amb la robustesa del sistema públic de sanitat com a factor per a entendre també la incidència de la mortalitat, o amb la pèrdua conjuntural d'anys d'esperança de vida, o amb la interrupció temporal de les migracions internacionals, així com en l'aprofundiment de la davallada de la fecunditat—, però també en el terreny del dret —en la lògica recentralitzadora de l'Estat autonòmic, o amb allò que s'ha qualificat en l'informe corresponent d'aquesta àrea com «la temptació tecnocràtica o l'autoritària», que ja assetjaven les democràcies liberals— i que, des de la perspectiva dels drets fonamentals, apuntava a una clara involució. El mateix podríem dir de la mobilitat: si l'aturada ha posat en relleu, via desabastament, l'excessiva dependència del producte asiàtic i, en general, la ignorància del producte de proximitat, el retorn a la normalitat pot haver esborrat aquesta evidència de la memòria de la societat doblegada a la lògica del mercat.

Amb la constatació d'aquesta propensió general a l'acceleració o a la suspensió temporal, a la mirada sobre les conseqüències de la COVID-19 li és difícil, de vegades, de captar els corrents subterranis que aquesta ha provocat. Prenem, a tall d'exemple, l'impacte econòmic de la pandèmia sobre els mitjans de comunicació. La davallada dels ingressos provinents de la publicitat, l'ajornament generalitzat del pagament per continguts a les publicacions digitals i el creixement del consum de la informació via xarxes socials han estat les tres tendències principals del període en l'àmbit comunicatiu constatades en l'informe corresponent. Però més enllà, la combinació d'aquests trets ha configurat un escenari en què la caiguda d'ingressos per la publicitat i l'augment del pagament per continguts que, de tota manera, s'implementa gradualment, representen un reflux en la informació dels mitjans, l'arena dels quals és inundada pels fluxos d'informació generats a les xarxes socials. De retruc aquest salt incremental del consum en línia (*streaming*) i en xarxa ha acabat per perjudicar la presència del català, i la COVID-19 ha actuat com a radiografia magnificadora de les febleses de la comunitat catalanoparlant davant l'embat del mercat. Només cal pensar en la polèmica —posterior a la redacció de l'informe— del català en les grans plataformes audiovisuals. L'increment de la presència institucional —sobre la qual ja hem dit que creix la desconfiança entre la ciutadania—, no ha pogut contrarestar la desinformació que moltes vegades acompanyava aquesta marea provocada per les xarxes. L'escullera que representa l'aplicació de la comprovació de la veracitat de la informació mitjançant la verificació de fets (*fact-checking*) pot haver estat insuficient: el mateix mecanisme de comprovació, banalitzat pel partidisme, es

pot veure arrossegat al remolí de la postveritat. I això malgrat el paper crític que les mateixes xarxes socials poden tenir, especialment en contra de la manipulació informativa, sigui institucional o no. En definitiva, els canvis en el finançament dels mitjans de comunicació han acabat no només amb modificacions en els processos de producció de la informació i la seva recepció, sinó en les pautes de consum i els continguts esbiaixats, tot i que els professionals dels mitjans vulguin contrarestar l'augment de la desinformació amb l'articulació de dispositius sobre la comprovació de les informacions emeses. Perquè, com tanmateix es deia en l'apartat corresponent, la davallada d'ingressos contrasta amb l'augment del consum d'informació, comprensible per la mateixa situació d'emergència provocada per un fenomen caracteritzat pel desconeixement i la incertesa, per la manca d'informació, però també per les condicions de confinament que s'imposen com a estratègia per a limitar la difusió de la pandèmia.

Així doncs, quan parlem de mutacions, no s'ha seguit l'ordre de les sis onades de la pandèmia comptabilitzades fins al novembre de 2021 —incloent-hi l'aparició de noves variants del virus que la provoca—, sinó que la pauta ha estat marcada per altres forces independents i prèvies a la de la mateixa evolució de la pandèmia. La comparació entre els territoris de parla catalana ha estat clara: les onades, si ens referim als alts i baixos de la mortalitat (relacionats, és clar, amb els ritmes de la infecció), han sigut de diferent intensitat i calendari als territoris considerats, com també ho han sigut als diferents estats. De manera que les pulsacions que han modulat la percepció de la pandèmia, tot i estar marcades pels grans pics de les principals onades, han seguit l'efecte de lògiques superiors a la del cicle pandèmic concret d'un territori determinat. De fet, les mateixes onades s'han de considerar moviments d'expansió i contracció de la infecció provocats més pel tempteig de les mesures de control, per males previsions pressionades per la demanda de restablir l'activitat econòmica —relaxant de vegades prematurament aquest control—, que no pas per la naturalesa del virus i la seva variació. Dit d'una altra manera: el medi social és el que ha condicionat l'evolució de la mateixa incidència pandèmica, expressada en l'heterocronicitat. Si no són les onades marcades per la mesura dels casos detectats i la mortalitat enregistrada, quins són els esdeveniments que han marcat les «mutacions socials» de la COVID-19? Quin és el desllorigador que ens permet parlar de canvis en la percepció? Per a nosaltres la clau està en la construcció d'immunologia biopolítica com a resposta a la pandèmia, en el sentit que aplica Roberto Esposito —com el poder de preservar la vida individual i de la comunitat que alhora afavoreix la salut del cos polític de l'Estat-nació (2011)—, amb tres fases diferenciades: la primera, en què l'objectiu principal és el desplegament de tecnologies de poder per a controlar els comportaments de la població com a mesura per a limitar l'expansió de la pandèmia, en la qual també es dona un ajustament del sistema sanitari a les noves condicions d'excepcionalitat; la segona, marcada per la recerca biomèdica i el descobriment, la producció i la disponibilitat de la vacuna, en què les condicions de la recerca són indestruïbles de la mediació del mercat, i la tercera, la que assaja, amb els mateixos titubejos que en la fase inicial, la desescalada o relaxació del control, pressionada des del principi per les tres dicotomies ja esmentades: seguretat-llibertat, salut-economia i equitat-desigualtat. Les tres fases han estat significativament travessades per la discussió sobre «la immunitat de ramat», objectiu que ha operat aquí més com un marc metafòric que no pas com una fita, a la fi qüestionada per les ciències de la salut. Així, la immunitat de ramat ha servit tant a les posicions neoliberals extremes —pensem en les polítiques de lliure circulació del virus promogudes per les administracions de Donald Trump, Boris Johnson o Jair Bolsonaro— com a aquelles que, en el pol oposat, la presentaven com el bé comú producte dels «comportaments responsables».

Si ho pensem en termes de recerca, més estrictament en camps de recerca, el confinament de la població i la distància social, que foren les primeres mesures preses per a controlar la

pandèmia, coincidiren tant amb l'abocament d'esforços en la recerca biomèdica i farmacèutica per a entendre el virus i la manera de combatre'n els virulents efectes traduïts en la mortalitat, com també amb un salt exponencial en la inversió en investigació destinada a la digitalització i el control: sigui amb l'aflorament dels «analistes de dades» dedicats a la creació de models matemàtics que permetessin preveure l'evolució de la pandèmia, en l'ocupació hospitalària i a la seva traducció en la població; sigui amb el desenvolupament d'aplicacions per al control de la mobilitat —sobretot a partir de la telefonia mòbil, beneficiant-se de la febre per les dades massives (*big data*)—; sigui en la mateixa preeminència de l'anomenat *periodisme de dades*, com la conversió de la notícia en xifra. Aquest impuls digital, que s'ha fet palpable també en els canvis d'hàbits de la població —pensem en l'augment de les compres en línia o en l'extensió del teletreball—, ha actuat d'ariet de la quarta revolució industrial. Acceleració en la digitalització que serà un dels resultats finals (una mutació, més per la velocitat que per la novetat) de la crisi pandèmica. Les ciències socials, en general, ja ho veurem, van reaccionar més tardanament. Per tres condicions primordials que concerneixen la seva producció: 1) l'afectació en la producció de dades públiques que constitueixen la base de les metodologies quantitatives en ciències socials, escasses, poc fiables i publicades amb un retard considerable —aquí ho hem vist en els capítols dedicats a la demografia o a la mobilitat—; 2) en part per l'impacte en les forces productives, és a dir, primordialment en l'adaptació del personal investigador a les condicions del treball telemàtic, incloent-hi la conciliació de la vida familiar i laboral en l'espai del confinament, i, 3) en part, substancialment, pel paper marginal que aquestes persones ocupen en el mercat, en què el valor de la ciència es mesura per la seva capacitat d'esdevenir una font d'ingressos en forma de patent: el que en l'argot neoliberal s'oculta rere la crida a «la innovació» i «l'impacte social».

3. Reacció d'institucions i poblacions

Dels diferents apartats que integren l'informe es desprèn com l'evolució de la percepció de la pandèmia ha estat mediatitzada pels efectes en les institucions i per la reacció, l'acomodació i l'agència de la població. Quan parlem d'institucions en parlem a diferents escales, des de les organitzacions supranacionals a les associacions que s'aglutinen a la societat civil, amb un lloc central reservat a l'Estat.

El capítol sobre política educativa ens servirà per a projectar una mirada des de diferents escales a les institucions i les poblacions que hi estan implicades. La resposta unànime de les administracions, que podem prendre també com un exemple de governabilitat de dalt a baix —des de la UNESCO i l'ONU als consells escolars—, al mateix temps que s'apuntava com a prioritària l'adopció de polítiques d'equitat i inclusives, ha passat de puntetes sobre les raons estructurals que provocaven les desigualtats que pretesament es volen combatre. La posició davant l'ús de les noves tecnologies ha estat paradigmàtic en aquest sentit: s'ha presentat com a panacea la capacitació digital del professorat i de l'alumnat, i la pretensió d'alfabetització digital de l'entorn familiar com si l'acció educativa per ella mateixa pogués fer desaparèixer la bretxa constatada i evidenciada per la pandèmia. No només no es considera la dotació material als mitjans tecnològics necessaris per a normalitzar l'ús de les TIC, s'omet deliberadament les condicions materials i humanes mínimes de caire estructural que fan possible aquest accés entre les poblacions etiquetades com a «vulnerables» o les limita a l'espai físic de l'escola (metres quadrats de l'aula, dotació d'aparells informàtics o la millora de la proporció de professorat per alumne, per exemple). D'aquesta manera, tenim l'efecte pervers que una institució com l'escola pública, defensada com la garantia per equilibrar les desigualtats de partida dels alumnes, esdevé una peça més de la reproducció de la desigualtat. Res no sembla que hagi canviat, ni en el discurs de les organitzacions supraestats ni en el de l'Administració local,

no només perquè els problemes identificats com a principal impacte de la COVID-19 són els mateixos que abans, sinó perquè el discurs, l'enfocament i l'estratègia per fer-los front presenta escasses diferències, enquadrats en la gestió de riscos i dirigits a la «formació de capital humà» i la pèrdua que la pandèmia pot suposar per satisfer les demandes futures del mercat (mesurades a la fi com a ocupabilitat perjudicada per la capacitat disminuïda). Com hem dit, la narrativa generada per les resolucions supranacionals ha servit de guió per a la resposta de les diferents administracions de l'Estat, com a discurs normatiu i prescriptiu, a part d'hegemònic. D'aquesta manera, es pot veure com el suposat enfrontament que sol presentar-se com a nucli de la tensió de la globalització, és a dir, la pugna entre les institucions supraestatal i l'estat, es desdibuixa, ja que en l'essencial, en la forma de govern, estan d'acord, i han adoptat totes un discurs que emana des de dalt, basat en la retòrica de la gestió neoliberal. En el camp de l'educació, ens temem que els problemes psicològics dels infants són els derelictes que ha deixat al descobert la retirada progressiva de la marea pandèmica amb la recuperació de la presencialitat, més que l'esbombada revolució tecnològica a les aules.

Seguint amb la reacció institucional, i com la pandèmia pot haver afectat les relacions entre les diferents escales (supraestatal, estatal i local), el cas dels països de parla catalana se'ns apareix com un bon exemple d'aquesta traducció a escala local de totes les contradiccions i línies de tensió que ja s'estaven detectant amb l'entrada al nou mil·lenni. La situació d'emergència de la COVID-19 no ha provocat res més que fer transparent i magnificar alhora el seu abast. Una d'aquestes línies a escala global ha estat el retorn al protagonisme dels estats, i ha posat en evidència la relativa fragilitat de les organitzacions supranacionals, però també, en l'exemple espanyol, la limitació de l'Administració local. Aquesta tendència s'ha deixat sentir especialment als territoris de parla catalana de l'Estat espanyol, arran de l'accentuació del procés de recentralització política que es fa evident amb la declaració de l'estat d'alarma. Recentralització que, en la retòrica emprada, així com en la primera intenció, estava clarament determinada per la reacció enfront del procés constituent català. No és estrany, doncs, que del possible ventall de disposicions en l'acció política i jurídica es triés la que reforçava el paper unitari de l'Estat, per damunt de la mateixa estructura sanitària descentralitzada, com s'ha vist en l'informe jurídic. Però també s'ha palesat en el paper de vegades ambigu, de vegades contradictori, que s'ha pogut observar en l'articulació dels territoris transfronterers. Regions que han oscil·lat entre els efectes del tancament de fronteres i el seu control derivats de les decisions de l'Estat francès i l'espanyol, i la cooperació de la xarxa sanitària, simbolitzada per la coordinació dels serveis hospitalaris a totes dues bandes de la frontera.

L'impacte de la pandèmia no s'ha d'avaluar, no obstant això, només pels canvis institucionals dirigits a un augment del control en el capitalisme de la vigilància (Zuboff, 2019), o el discurs de reformulació d'un sistema obsedit pel lideratge, en què la resta dels ciutadans són elements passius en competència els uns amb els altres. La mirada antropològica als moviments urbans a la ciutat de València ens ha descobert de manera exemplar l'emergència d'una solidaritat, de la capacitat d'autoorganització a partir del suport mutu veïnal, amb diferents tipus d'associacions, amb tradicions i intervencions també diverses. La bretxa tecnològica també aquí ha discriminat i ha afavorit aquells moviments amb un pes singular de les generacions natives digitals, és a dir, amb una proporció elevada de joves. Però aquesta aparició de respostes solidàries, en què ha ocupat un lloc destacat la lluita feminista en la reivindicació de la feina de cura, ha deixat pas a una ressaca que progressava amb la desescalada del confinament i, en general, de les mesures excepcionals que l'havien provocat. La contestació dels dispositius de control i de gestió de la pandèmia durant l'estat d'alarma s'ha relaxat a mesura que guanyava força la sensació de retorn a la normalitat. En aquest sentit, la «nova normalitat» —que té l'origen en les vel·leïtats neoliberals amb l'apropiació del concepte de *resiliència*—, ha estat també el discurs de l'apaivagament de l'activisme, allà on estava sobreixint una administració

distanciada per la implementació de l'accés digital i temptada de reforçar el paternalisme autoritari. La retirada de la marea, també en el camp de l'activisme, ha deixat al descobert amb més cruïsa les falles tectòniques que l'arena amagava.

A cavall entre l'impacte i la reacció d'institucions i poblacions afectades és on haurem de situar l'impacte que ha tingut sobre els investigadors i la reacció de les ciències socials a la pandèmia. En l'informe, aquests dos punts han estat abordats de manera sistemàtica per l'apartat de psicologia social, amb una aproximació a la commoció que ha causat en els productors (personal investigador del sistema públic català) —no només en ciències socials—, mentre que el darrer apartat sobre la producció de la recerca en sociologia al País Valencià i a Catalunya ens acostava puntualment a la manera com s'ha organitzat la recerca en temps de COVID-19. El cert desemparament inicial dels individus per part de les institucions també es constata com una de les conseqüències de la pandèmia entre els investigadors, amb un biaix cap a aquells que ocupaven les baules més febles del sistema de recerca, com ara els joves i les dones, aquestes darreres confrontades, a més, al redoblament de la pressió de la conciliació de la vida familiar i laboral en el confinament. La pauta durant la pandèmia ha estat incrementar la discriminació del mercat a favor de les anomenades *ciències dures* ja existent prèviament —aquí beneficiant, comprensiblement, en primer lloc les ciències de la salut—, ja esmentada en aquest epíleg, i normalitzada pel sistema públic de recerca mitjançant el finançament per mitjà de les convocatòries competitives. Tant com la mateixa necessitat de donar resposta a la problemàtica social que plantejava la pandèmia, haurem de comptar, doncs, amb aquesta canalització, sancionada pel procés avaluador. Si bé, en un esforç per veure el got mig ple, s'ha posat en valor el protagonisme que els experts han tingut en els mitjans de comunicació durant la crisi pandèmica, que de retruc hauria afavorit les ciències socials. Si observem la progressió de la recerca en el camp de la sociologia, tampoc no ens ha de sorprendre que els àmbits més estudiats hagin estat aquells en què es percebia que la pandèmia estava incidint de manera més notable: en el de l'educació, en el de la desigualtat social i les relacions de gènere, així com en la incidència en la gent gran o els infants, a part, és clar, d'aquells en què s'abordava la salut. Un cop més queda el dubte de si aquesta concentració respon a la necessitat de fer front a l'emergència per part de la sociologia —i extrapolant els resultats, en general, de les diferents disciplines que s'integren en les ciències socials—, o si és producte d'adequar-se a unes convocatòries que, com ja hem dit, privilegiaven la recerca en aquest àmbit. Això, tenint en compte la robustesa que ja tenien, prèviament a la pandèmia, la majoria d'àrees esmentades en la sociologia catalana i valenciana, tant en la sociologia de l'educació com des de la perspectiva de gènere.

Finalment, entre altres efectes postpandèmics immediats, podem trobar en els discursos polítics una revaloració dels sistemes públics de sanitat, educació o recerca, contra la tendència que, des de la Gran Recessió i la difusió del discurs d'austeritat, n'havia accelerat l'erosió. Erosió que s'estava perpetrant en nom de l'eficiència, com a coartada de l'estalvi en l'Administració pública en benefici de la progressiva privatització dels serveis, que ja s'havia encetat molt abans. Però aquesta revaloració de la sanitat pública, que semblava avalada per la resposta positiva d'inversió en polítiques econòmiques compensatòries, oposada a la recepta de retallades que es va aplicar aleshores, corre el perill de restar com una excepcionalitat o un simple gest retòric. Recurs al cap i a la fi utilitzat per mitigar la tensió creixent a la qual la pandèmia ha sotmès tant les institucions com els professionals del sector que suplien amb el seu sobreforç els dèficits ja existents, tant com el comú dels ciutadans que se'n veien perjudicats com a usuaris. Tot s'hi val per a rebaixar la febre. Les expectatives pessimistes que s'han generat quant a la recuperació econòmica i que als territoris de parla catalana es mesuren amb una caiguda del producte interior brut (PIB) per damunt del conjunt espanyol i comunitari, malgrat tots els esforços fets durant la crisi sanitària, apunten a un retorn a la contenció. Retorn

que, per lluitar contra la inflació, és aprofitat per a aprofundir en les polítiques d'austeritat anteriors, normatives de la doxa neoliberal i impulsades per la mateixa UE; pensem en la retallada en el sistema de pensions.

4. Aportació de la catalanística: de la comparació entre els territoris de parla catalana

Les dificultats per a poder recollir dades comparables a tots els territoris de parla catalana, en aquells apartats que s'ho plantejaven —demografia, economia i mobilitat, principalment—, ja ens indiquen una de les característiques principals de la situació d'aquests territoris: la seva dependència d'estats diferents i el grau diferent d'autonomia de les seves respectives administracions. Dependència que explica la manca de dades comparables i fàcilment accessibles i que a la pràctica ens ha limitat a la revisió als territoris sota l'Administració espanyola. Nogensmenys, l'estadística pública de la qual són deutores les ciències socials, amb metodologies eminentment quantitatives, és l'expressió de l'articulació del mateix Estat. El fraccionament i la dependència dels territoris de parla catalana passa factura en aquest sentit. Però diferències que, com hem vist al capítol demogràfic, es plantejaven d'entrada amb el diferent recompte de la mortalitat portat a terme a Catalunya i a la resta d'Espanya (i, per tant, al País Valencià i a les Illes Balears), en el moment de fer l'informe i per raons de comparabilitat, hem apostat pel comú denominador lleugerament subenregistrat del conjunt espanyol; malgrat que aquest desajustament al final, molt probablement, s'acostarà més al registre que va dur a terme el Departament de Sanitat de la Generalitat de Catalunya que no pas a l'adoptat per la Universitat Carles III, que ha acabat essent la dada oficial de referència per a totes les comunitats autònomes.

No obstant, quan s'ha pogut dur a terme, la comparació no ha estat debades; ha resultat útil en un triple sentit. Primer, perquè era una manera de copsar les disparitats de societats que han establert sistemes demogràfics, socials o econòmics singularitzats a través de la seva història, encara que similars. Segon, i a la inversa, perquè les similituds observades enfront de la mateixa crisi sanitària ens assenyalen allò que té de comparable cada territori però també els trets distintius de la mateixa interacció de la pandèmia amb el mitjà social on s'expandeix. I tercer, perquè —com ens ha fet avinent el capítol geogràfic de la mobilitat— introdueix la perspectiva d'escala en la comparació. Així, la resposta de l'Estat francès no ha resultat gaire allunyada de la de l'Estat espanyol, tots dos estats integrants de la UE, plantejant el tancament de les fronteres com la problemàtica comuna de la regió transfronterera que s'articula a banda i banda dels Pirineus. En canvi, les disposicions internes sí que han diferit, atès el contrast de l'organització autonòmica espanyola i departamental francesa. Per sota de l'Estat, ja ho hem dit, la col·laboració anava en sentit contrari, com també ho anava el moviment de la població que es pretenia controlar: sigui aquells avesats a beneficiar-se d'uns millors preus al sud, sigui aquells que tenien segones residències a l'enclavament de la Baixa Cerdanya a França.

Si el marc jurídic era el mateix per als tres territoris peninsulars, i compartien el fet d'haver esdevingut feia temps «sistemes complexos de reproducció demogràfica», és a dir, que el creixement de la població depèn fonamentalment del saldo migratori més que no pas del creixement vegetatiu; en canvi, els models migratoris previs ja eren prou diferenciats abans de la pandèmia, en connexió directa amb el paper que les migracions (i el turisme) tenen en l'economia de cadascun d'aquests territoris per separat. D'altra banda, la interrupció pandèmica tant de les migracions entre els tres territoris com de la mobilitat pública i privada, ha posat en relleu el paper que aquests moviments tenen com a vertebradors dels esmentats fluxos que la represa de la pandèmia hauria de veure com a potencialitats.

5. La mirada multidisciplinària

Per acabar, hem de recordar que la intenció d'aquest informe és també fer un exercici de multidisciplinarietat, en el sentit d'animar les diferents disciplines representades en l'àrea a indagar sobre un mateix fenomen social, amb un ample marge de llibertat a l'hora d'acotar tant la metodologia com la problemàtica concreta. Aquí destacaríem dues aportacions i una evidència.

En primer lloc, els informes en ciències jurídiques, economia, geografia, ciències de la comunicació, psicologia social, sociologia, antropologia, política educativa, demografia i història de les fronteres, amb maneres de fer pròpies i objectes particulars de recerca, creiem que tenen el valor d'haver coincidit a subratllar les principals tendències que expliquen l'impacte social de la pandèmia, sense el qual tampoc aquesta no s'entendria ni en la seva progressió més biològica, ni en la seva mesura epidemiològica. L'esforç, doncs, ha pagat la pena, encara que només sigui com un mostrar de les realitats que pot fer emergir quan es projecta cadascuna de les mirades diferents a un esdeveniment crucial i que hem provat de sintetitzar en aquest epíleg. A escala institucional, l'esforç de reflexió comuna no deixa de ser un esforç de cohesió dintre de la Secció de Filosofia i Ciències Socials de l'Institut d'Estudis Catalans.

D'altra banda, podríem parlar dels efectes que ha tingut la pandèmia en aquestes mirades singulars, cadascuna des de la seva tradició: des de l'afectació en la producció de la recerca — principalment en les condicions de treball del personal investigador—, però també en el sistema de recerca al complet que la fa possible, en les convocatòries públiques i privades que la regulen, orientant i marcant prioritats (també de manera negativa, relegant anàlisis menystingudes pel mercat).

Per acabar, ha posat sobre la taula el necessari pas de la multidisciplinarietat a la interdisciplinarietat. I, encara que hagi estat en la part opaca reservada a la discussió, ha tingut el valor de la traducció com un primer pas en aquesta direcció.

ANDREU DOMINGO I VALLS
Centre d'Estudis Demogràfics
Institut d'Estudis Catalans

MERCÈ BARCELÓ I SERRAMALERA
Universitat Autònoma de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

Referències bibliogràfiques

AGAMBEN, Giorgio (1998). *Homo sacer: Sovereign power and bare life*. Stanford: Stanford University Press.

ARENDT, Hannah (2017). *Verdad y mentira en la política*. Barcelona: Página Indómita.

ESPOSITO, Roberto (2011). *Bíos: Biopolítica y filosofía*. Buenos Aires: Amorrortu.

FOUCAULT, Michel (2001a) [1979]. «Naissance de la biopolitique». *Annuaire du Collège de France, 79 année. Histoire des systèmes de pensée, année 1978-79*. A: FOUCAULT, M. (2001). *Dits et écrits II, 1976-1988*. París: Gallimard, p. 818-825.

— (2001b) [1977]. «“Entretien avec Michel Foucault”, réalisé par A. Fontana et P. Pasquino, en juin 1976». A: FOUCAULT, M. (2001). *Dits et écrits II, 1976-1988*. París: Gallimard, p. 158-159.

ZUBOFF, Shoshana (2019). *The age of surveillance capitalism*. Londres: Profile Books.